

NEMZETÁLLAMOK, DE MILYEN ÁRON? – A II. VILÁGHÁBORÚ KIROBBANÁSÁT KÖVETŐ LENGYEL-UKRÁN KAPCSOLATOK KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KELETI VÉGEKRE

Nation-States, But at What Cost? - The Poland – Ukraine Relations After the Explosion of the World War II With Special Reference to the Eastern Borderlands

Illés Veronika¹

Absztrakt: A XX. századi határváltozások mindig együtt jártak társadalmi, politikai, gazdasági, közigazgatási és kulturális változásokkal. Valamennyi regnáló hatalom arra törekedett, hogy a saját igényeinek megfelelően alakítsa az itt élő kisebbségek identitását. A nemzetállamok Európájában ezért a kisebbségek másodlagos szerepbe jutottak. Tom Nairn megállapítása szerint a nacionalizmus – amely jelen volt ezen etnikailag „tisztá” országok megteremtésében – „Janus arcú jelenség, amely egyszerre kötődik a jelenhez és a múlthoz, egyszerre épít és rombol”, olyan irányító kar, amely szolgálja a függetlenedést és az elnyomást is. Jelen tanulmányomban a lengyel Keleti Végék többségében ukránok, és lengyelek lakta területeit szeretném bemutatni a viharos XX. század eseményei közepette, különös tekintettel a II. világháború alatti évekre, és az azt követő rövid időszakra.

Kulcsszavak: Keleti Végék, lengyel és ukrán kisebbségek, nemzetállam, népirtás, deportáció, repatriáció

Abstract: The border changes of the 20th century have always been accompanied by social, political, economic, administrative and cultural

¹ dr. jur. Illés Veronika, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. E-mail címe: veronika.illes@hotmail.com

A szerző további munkásságát lásd a Magyar Tudományos Művek Tára oldalán: <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10072778&view=simpleList>

changes. All the regulating powers sought to shape the identities of the minorities living here according to their own interests. In the nation-state Europe, therefore, minorities have been placed in a secondary role. According to Tom Nairn, nationalism, which was present in the construction of these ethnically “pure” countries, is “a Janus-faced phenomenon which is simultaneously tied to the present and the past, building and destroying at the same time,” a governing arm that serves both independence and oppression. In the present study, I would like to present the areas inhabited by mostly Ukrainians and Poles in the Polish Eastern Borderlands during the stormy 20th century, especially the years of World War II and the short period thereafter.

Keywords: Eastern Borderlands, Polish and Ukrainian minorities, nation-state, genocide, deportation, repatriation

BEVEZETÉS

A nemzeti kisebbségek problematikája, valamint a nemzetállamok kiépítésének folyamatai már gazdag szakirodalmi feldolgozással rendelkeznek. Mégis akadnak olyan aspektusai, amelyek még kellőképpen nem ismertek. Ez többek között vonatkozik azoknak a nemzeteknek és etnikai csoportoknak a történetére, amelyeknek az Orosz Birodalomban, a Szovjetunióban és most a posztszovjet országokban adatott meg élni. A határváltozások mindig együtt jártak politikai, gazdasági, közigazgatási és kulturális változásokkal. Valamennyi regnáló hatalom arra törekedett, hogy a saját igényeinek megfelelően alakítsa az itt élő kisebbségek identitását. A XX. század Európájában a nemzetállamok domináltak, ami számos kisebbség tragédiáját hordozta magában. Tom Nairn megállapítása szerint a nacionalizmus – amely jelen volt ezen etnikailag „tisztá” országok megteremtésében – „Janus arcú jelenség, amely egyszerre kötődik a jelenhez és a múlthoz, egyszerre épít és rombol”, olyan irányító kar, amely szolgálja a függetlenedést és az elnyomást is.²

Lengyelország és Ukrajna közös történelmének gócpontjában a Keleti Végék állnak, mely területekre mindkét ország, történelmi múltjánál fogva jogosultnak érezte magát. Jelen tanulmány során arra a kérdésre kívánok választ adni, hogy hogyan alakult a Keleti Végék többségében ukránok és

² PONGRÁCZ, 2018. 103–106.o.

lengyelek lakta területeinek a sorsa, valamint arra, hogy a második világháború utolsó éveiben, és az azt követő években hogyan akarták végleg megoldani a nemzetiségi kérdést, és végtére hogyan hat ez mind a mai napig a két ország viszonyára.

I. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A Keleti Végek földrajzi kiterjedésének meghatározása nem könnyű feladat, mivel a történelmi események folytán a terület hol kisebb, hol nagyobb volt. Jelen tanulmányom során azonban alapul a Volhíniai vajdaságot és a Kelet-Galícia névvel illetett területi egységet veszem. 1795-ben a három nagyhatalom, Oroszország, Poroszország és a Habsburg Birodalom harmadjára is felosztotta egymás között, immár a teljes Lengyel Királyságot. Orosz megszállás alá kerültek a Niemen, Bug és Pilica folyóktól keletre eső területek. Kezdetben ezek jelentették a Keleti Végeket, majd ezek az I. világháborút követő időszakban Lengyelország által visszaszerzett területekre korlátozódtak, kiegészülve Kelet-Galíciával, amely a Habsburgok birodalmát gyarapította. Bár maga a fogalom (lengyel elnevezés: *Kresy Wschodnie*) könnyen végekként fordítható magyarra, ez a szó azonban nem tartalmazza azt a többjelentést, amellyel a lengyel köznyelv felruházta. Többet jelent pusztán határmentiségnél, mivel a lengyel kulturkincs specifikus, elválaszthatatlan részét képezi, melyet mitikus tulajdonságokkal ruházott fel a lengyel romantika.³

A lengyelek sosem adták fel a reményt, hogy függetlenségüket visszanyerjék. Az önálló államiság megteremtésének kezdetleges megnyilvánulása volt az orosz fennhatóság alatt működő Lengyel (Kongresszusi) Királyság létrehozása. Az alkotmányos rendelkezéseket azonban a cári hatalom nem tekintette magára nézve kötelezőnek, és egyre szűkítették a lengyelek jogait, korlátozták szuverenitásukat. Ennek következtében két nagyobb forradalom is kirobbant e területeken, azonban mindkettőt vérbe fojtották az orosz erők, és következményeként tízezreket küldtek kényszermunkára, deportáltak Szibériába, de sokan voltak, akik önként emigráltak. A lengyelek ellen folytatott asszimilációs politika a korábbiaknál is drasztikusabb irányt vett (lengyel iskolák likvidálása, közigazgatás ruszifikációja, városi jogok elvétele, templomok bezárása).⁴

³ LAGZI, 2006. 293-306.o.

⁴ EBERHARDT, 1998. 12-43.o.

Az Osztrák-Magyar Monarchia részeként jóval előnyösebb körülmények között élő Kelet-Galíciai ruszinoknak a Habsburg viszonyok közepette lehetőségük volt a kulturális, nemzeti ébredésre, amivel együtt a lengyel-ukrán ellentét is egyre jobban kiéleződött. Az ukrán önmeghatározásra több irányzat is kialakult, úgy, mint a moszkofil, ukranofil, és a polonofil. Idővel az ukrán irányzat nyerte a legnagyobb teret, amely a lengyel és az orosz ellenében született meg. Egyrészt az orosz politikai és kulturális, másrészt a lengyel nemesek általi gazdasági dominancia ellen irányult. A galíciai ruszinok számítottak rá, hogy a Dnyepermenti Ukrajna képes lesz szembeszállni a galíciai lengyelekkel. Az ukrán nemzeti mozgalom az osztrák viszonyok közepette azonban megelőzte fejlődésében az orosz elnyomás alatt működőket.⁵

Az I. világháború végével, hosszú küzdelmeket követően, 1918. november 11-én Lengyelország visszanyerte függetlenségét, és létrejött a II. Lengyel Köztársaság. Államhatárai ekkor még bizonytalanok voltak, és a Keleti Végek vegyes lakosságú területeire a lengyelek mellett az oroszok, és az ukránok is igényt tartottak. Az újabb háborúk következtében végül 1921-ben a lengyelek és az oroszok – az ukránok bevonása nélkül – dönthettek a keleti határokról. Ennek eredményeként Lengyelország területét bővítette Volhínia, és Kelet-Galícia is (volhíniai, tarnopoli, stanislawóvi, leMBERGI vajdaság). Területe 388,6 km², lakossága 27,2 millió volt, amelynek csak kétharmadát alkották lengyel, az ukránok pedig a legnagyobb létszámú kisebbséget képezték. Ezzel arányaiban Európa egyik legnagyobb számú nemzetiséggel rendelkező országává vált. A soron következő lengyel kormányok legfontosabb feladatuknak az ország jogi, gazdasági, társadalmi, közigazgatási egységének megteremtését tartották, aminek a kisebbségek érdekeit is alárendelték. Alapvetően két utat láttak maguk előtt, az állami vagy a nemzeti asszimilációt. Előbbivel azt kívánták elérni, hogy a kisebbségek kötődjenek a lengyel államhoz, azt sajátjuknak tekintsék, hűségesek legyenek hozzá, míg utóbbi alatt egészen egyszerűen a polonizációt értették. Ezek az iskolák váltakoztak a két világháború közötti időszakban, amely során az ukránok elégedetlensége folyamatosan nőtt. Mind az ukrán, mind a lengyel oldalról kísérletet tettek a helyzet konszolidálására, azonban ezek az igyekezetek nem vezettek eredményre. Az 1930-as évek végére úgy tűnt, hogy a lengyel-ukrán viszony menthetetlenül elmérgesedett, amelynek gyökere abból származott, hogy egyik fél sem tudott lemondani naciona-

⁵ ARKUSZA, 2017. 291–299.o.

lizmusáról. A két világháború közötti elhibázott lengyel kisebbségpolitika is közrejátszott az ukrán nacionalizmus felerősödésében, tekintettel arra, hogy a kormányoknak a rendelkezésre álló húsz év alatt nem sikerült kidolgozni, és megvalósítani egy együttműködésen alapuló kisebbségi programot, a nemzetiségek pedig a gyakorlatban nem tudták érdekeiket érvényesíteni.⁶

Az ukrán kisebbség politikai elitje két módot választott érdekei érvényesítésére. A legális úton haladt az UNDO (ukrán elnevezés: *Ukrajinszke Nacionalno-Demokratytsne Objednannya*, vagyis az Ukrán Nemzeti–demokratikus Párt), amely a két világháború közötti időszakban hajlandóságot mutatott a lengyelekkel történő együttműködésre, és az irányítása alatt állt a legtöbb ukrán társadalmi, kulturális szervezet. Támaspontjukat Kelet-Galíciában építették ki. A másik úton az illegalitásban működő radikális nacionalista OUN (ukrán elnevezés: *Orhanizacija Ukrajinszkih Nacionalistyiv*, vagyis az Ukrán Nationalisták Szervezete) haladt, amely nem fogadta el a II. Lengyel Köztársaság létét aktuális formájában. Mindkét irányzat célja az egységes, független Ukrajna megteremtése volt, azonban módszereik különbözőek voltak. Az OUN egy radikális nacionalista mozgalom volt, mely 1929-ben alakult, és több országban is működött, központja pedig szintén Kelet-Galíciában volt. Nagy hatással volt az ukrán nacionalizmus alakulására, annak ideológiai alapját képezte a szociáldarwinizmus jeles képviselője, Dimitro Doncov 1926-os *Nacionalizmus c.* könyve, amelyből merítve arra a következtetésre jutottak, hogy a folyamatos küzdelem, harc az, ami a legjobbak szelekciójára alkalmas, így csak akkor jöhet létre független országuk, ha likvidálják az érintett területeken a nemkívánatos elemeket. A permanens forradalom során Doncov szerint a nemzetek folyamatosan küzdenek az életben maradásért, és a világában a nemzet képezi a legmagasabb rendű értéket, mely feljebb való magánál az Istennél is.⁷ Az itt megfogalmazott küldetést formálták magukra, és tűzték zászlajukra az ukrán nacionalisták.

Az OUN fegyveres szárnyaként működött az UPA (ukrán elnevezés: *Ukrajinszka Povsztanszka Armija*, vagyis Ukrán Felkelő Hadsereg). Ennek első formációja 1921-ben alakult, így nevezték a Szimon Petljura vezette Ukrán Népköztársaság katonai egységeit. Ehhez a névhez tért vissza Taras Borowec „*Taras Bulba*” (1941-ben még *Sicz Poleska* néven), amikor kezdetben szovjet, majd németellenes katonai alakulatokat hozott létre

⁶ LAGZI, 2002. 77-92.o.

⁷ GROTT, 2019. 27-28.o.

Poleszje és Volhínia vidékén. 1943-ra már – az OUN féle UPA mellett – olyan népszerűségnek örvendett a szervezet, hogy a banderisták – erőszakot is alkalmazva – összekötötték a két UPA-t.⁸

II. A II. VILÁGHÁBORÚ KEZDETI ÉVEI (1939-1941)

1939. augusztus 23-án Joachim von Ribbentrop és Vjacseszlav Molotov német-szovjet megnemtámadási egyezményt írtak alá, amelyhez titkos záradékot is csatoltak. Ez, mint később kiderült, magába foglalta Lengyelország felosztását, az új határok kijelölését. Az ukrán függetlenség hívei sem találták túl biztatónak a helyzetet, így mind az UNDO, mind a volhíniai pártok támogatásukról biztosították a lengyel kormányt. 1939. szeptember 1. napjával Németország hadüzenet nélkül megtámadta Lengyelországot, majd nem sokkal később szeptember 17-én a Vörös Hadsereg is átlépte Lengyelország határait. Ezzel a Keleti Végek szovjet megszállás alá kerültek.⁹ Az ukrán ígéretnek megfelelően az ország megtámadását követő kezdeti időszakban kb. 100 ezer ukrán harcolt a lengyel hadseregben, azonban az ország kilátásainak drasztikus romlásával párhuzamosan, a dezertőrök száma is folyamatosan nőtt. A lengyel emigráns kormány igyekezett maga mellé állítani az ukrán erőket. Ennek érdekében nyilatkozatot adtak ki 1939. november 28-án, amelyben a lengyel-ukrán föderáció létrehozására tettek javaslatot, amely indítvány elképzeléseik szerint a jövőbeni tárgyalások alapját képezte volna. A kormány jól tudta, hogy a Keleti Végek megtartására csak az ukránok támogatásával van esélyük. Első körben az 1920-ban Párizsba emigrált, magukat Petljura követőinek tituláló demokratikus Ukrán Népköztársaság (utolsó legális kormánya köré csoportosuló) híveivel igyekeztek felvenni a kapcsolatot. Ez a tábor politikai szempontból mindig orosz, és németellenes állásponton volt, ők arra törekedtek, hogy katonai egységeket állítsanak fel az antant oldalán, és rajtuk keresztül érvéik el Ukrajna függetlenségét. Támogatottságuk azonban közel sem volt osztatlan, egyik legnagyobb ellenlábasuk a nacionalista OUN volt. Bár az ukrán emigránsok egy része együttműködött volna a lengyelekkel, reális alapja azonban nem volt az ígéreteiknek.¹⁰

Kelet-Lengyelország nemzetiségei kezdetben üdvözölték az érkező szovjet csapatokat, amely az ország lerohanását ideológia mögé bújtatva, az

⁸ ПОЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ У КИЄВІ, 1-14.о.

⁹ GAŁĘZOWSKI, 2014. 116.о.

¹⁰ PARTACZ, 2004. 45-59.о.

elnyomott nemzetiségek felszabadítását hirdette. Különösen látványos volt ez az öröm a zsidó többségű településeken. A nemzetiségek kedvező hozzáállása megkönnyítette a megszállók dolgát. 1939. szeptember 28-án a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió barátsági és határegyezményt kötöttek. Ennek értelmében a II. Lengyel Köztársaság San és Bug folyótól keletre eső területeit a Szovjetunióhoz csatolták.¹¹ Az orosz fennhatóságnak nem csak területi, de súlyos demográfiai következményei is voltak. Ami a Keleti Végek ukránok lakta területeit illeti, a lakosság nagyon sokszínű volt. Az ukrán anyanyelvű népesség (a volhíniai, stanislawowi, leMBERGI, tarnopoli, poleszjei vajdaságok. figyelembe vételével) száma 5 millióra tehető, akiknek a 91%-a a parasztsághoz tartozott. Lengyelek többséget a leMBERGI vajdaságban, valamint a nagyobb városokban alkottak.¹² Az 1940-41-es tömeges kitelepítések nagyjából a lengyeleket érintették, mivel közöttük volt a legmagasabb számú az értelmiségi réteg, ők jelentették a „veszélyes elemeket”. Számuk meghatározására különböző becslések is napvilágot láttak, azonban kb. olyan 330 ezer embert érintettek az intézkedések.¹³ A deportálásokat követően a Végek etnikai képe az ukránok javára változott. A oroszok uralta területeken intenzív szovjetizációba, valamint kevésbé széleskörű ukránizációba kezdtek. Első lépésként választásokat írtak ki a Nyugat-Ukrajnai Népgyűlésbe, amely során a lakosok „dönthettek” a megszállt területek további sorsáról. A szovjet kampányt követően október 22-én került sor a választásra, amelyen a részvételi arány közel 95%-os volt, és megerősítést nyert a meggyőződés, hogy a lakosság bizalmat szavaz a Népgyűlés döntéseinek. Egyetlen és legfontosabb döntésként az SZSZKSZ (Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége) Legfelsőbb Tanácsához kérvényt nyújtottak be a területek Szovjetunióhoz csatolásáról. A szovjetizáció során betiltották a lengyel nyelv használatát a hivatali életben, és átszervezték a közigazgatást. Likvidálták a LeMBERGI János Kázmér egyetemet, és helyére az Ivano Franko ukrán nyelvűt hozták létre (mindemellett számos lengyel professzor maradt az intézmény keretei között).¹⁴ Az ukránok számára kedvező intézkedések mellett azonban az ukrán kisebbség eddig elért politikai, társadalmi és kulturális eredményeit is felszámolták. Szervezeteiket vagy teljesen likvidálták, vagy beolvasztották szovjet-ukrán megfelelőjükbe. Erősödött az OUN elleni fellépés is, mivel az

¹¹ SOWA, 2013. 6-16.o.

¹² PROFESOR.PL, SERWIS EDUKACYJNY, 1-6.o.

¹³ BOĆKOWSKI, 2011. 151.o.

¹⁴ GAŁĘZOWSKI, 2014. 129.o.

orosz hatalom veszélyforrásként tekintett rájuk. A németekkel kollaboráló szervezet egy esetleges német-szovjet háború esetére szovjetellenes felkelés kirobbantására vállalkozott.¹⁵ Időközben az OUN-ban beállt szakadás következtében létrejött a radikálisabb, fiatalokból álló OUN-B, amelyet Sztepan Baderáról neveztek el, valamint az „öregek” alkotta OUN-M, Andrej Melnik után. Mindkét frakció abban reménykedett, hogy a németek segítségével majd sikerül létrehozni független Ukrajnát. Amikor Hitler az oroszokkal kötött megállapodások felrúgásával 1941. június 22-én támadást indított a szovjetek ellen, az OUN vezetése diverziós zászlóaljkat szervezett a Wehrmacht mellé, amelyek a „Nachtigall” (fülemüle) és a „Roland” nevet viselték. 1941. június 30-án, miután a Vörös Hadsereg kivonult Lembergől, a már említett Nachtigall zászlóalj behatolt a városba, és kikiáltották független Ukrajnát, amelynek élén Bandera helyettese, Jaroslav Stecko állt, majd az ukrán nacionalisták – a németek engedélye nélkül – pogromot hajtottak végre. Erre válaszul a németek deportálták az OUN-B vezetőit (Bandera később a sachsenhauseni koncentrációs táborba került). A diverziós zászlóaljkat rendőri egységekké alakították, és a németek alá rendelték.¹⁶ A németek által elfoglalt területeken ismét átalakították a közigazgatási rendszert. A Főkörmányzósághoz csatolták a lembergi, tarnopoli, és stanislawowi vajdaságot, míg Volhíniát és Poleszje egy részét az USZSZK (Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság) területeit magába foglaló *Reichskommissariat*hoz csatolták.¹⁷

III. Volhíniai és Kelet-Galíciai mészárlások

A növekvő német elnyomás, a Gestapo tömeges letartóztatásai következtében, az OUN 1942-ben kénytelen volt feladni félig nyilvános jellegét. A gazdasági kizsákmányolás, és a németországi kényszermunkák növelték a németekkel szembeni ellenséges érzéseket. Az OUN 1943. évi februári gyűlését követően azonban ismét kiléptek a föld alól, majd még ebben az évben az UPA összukrán nemzeti hadseregnek kiáltotta ki magát, nem sokkal később pedig Roman Suhevics lett mindkét szervezet vezetője, amivel nyíltan is összevonták a két formációt. Nyilatkozatuk szerint küzdeni fognak minden megszálló hatalom ellen, amely elnyomja, kizsákmányolja a nemzetiségeket, és harcolnak azért, hogy saját nemzetállamukban élhes-

¹⁵ SOWA, 2013. 12.o.

¹⁶ LAGZI, 2005. 179–205.o.

¹⁷ SOWA, 2013. 13.o.

senek.¹⁸ Az ukrán politikai elit abban egy véleményen volt, hogy Nyugat-Ukrajnán a független nemzetállam kiépítésében a lengyelek képezik az egyik legnagyobb akadályt. 1914 - 1939 között szerzett tapasztalataik révén pedig arra a következtetésre jutottak, hogy kompromisszumot a lengyelekkel nem lehet kötni, így egyedül akkor szerezhetik meg e területeket, ha onnan a lengyelek eltűnnek. Úgy gondolták, hogy az 1918-as lengyel - ukrán háború meg fog ismétlődni, és sorsdöntő lesz a béketárgyalások során a nemzetiségek aránya. Az etnikailag tiszta terület kialakításához 1942/43 telén láttak hozzá Volhíniában. Hogy miért éppen e területre esett a választás, és nem a lengyelség erősebb bázisát képező Kelet-Galíciára, annak több oka is volt. A lengyel elem itt gyengébb volt, de tartottak a német megtorlástól is, így igyekeztek időben kitolni a harcok megkezdését a Főkormányzóság területén. Emellett döntő érv volt az is, hogy már 1941 óta működtek itt „Taras Bulba” Borovec egységei. A támadások eleinte a keleti járásokat érintették, majd fokozatosan terjedtek nyugat felé, és növekedtek erejükben is. Tömeges méreteket 1943 áprilisában öltöttek. Az OUN-UPA vezetésével mozgósították a falvak ukrán lakosait, akiknek a feladata a kisebb települések lengyel lakosainak kiirtása volt, amit jobb híján szerszámok használatával vittek véghez, ezzel különösen kegyetlen módot kölcsönözve az eseményeknek. Az extermináció a következő sorrendben érintette a járásokat: sarnieński, kostopolski, rówieński és zdołbunowski, 1943 júniusában pedig kiterjedt a dubieński és lucki járásra, júliusban a horochowski, włozzimierski és kowelski, augusztusban pedig lubomelskit is elérték. Embertelenségében kiemelkedik a júliusi hónap, 1943. július 11-e pedig a „véres vasárnap” nevet kapta. Ekkor három különböző járásban (horochowski, włozzimierski és kowelski) is körbevették a falvakat, és módszeresen lemészárolták lakosait. Hogy a mészárlás vasárnapra esett, nem a véletlen műve. Gyakori volt, hogy a szentmisére gyülekező hívekre rágyújtották az épületet. A támadásokat – gyermekeket, nőket, és időseket sem kímélve – kaszával, fejszével, vasvillával vitték véghez, amelyek elképzelhetetlenül durva eljárásokat eredményeztek, és szörnyű kínokkal jártak az áldozatoknak. A terror augusztusban is folytatódott, és minden egyes nap Volhínia valamely települése lángokban állt. A falvakat a gyilkosságokat és fosztogatásokat követően gyakorta felgyújtották, hogy nyoma se maradjon a lengyeleknek. Csak ezalatt az egy hónap alatt az áldozatok száma meghaladta a 10 ezer főt. Ezeket az eseményeket a túlélők

¹⁸ LAGZI, 2005. 209-210.o.

beszámolóin, a feltárt tömegsírokon túl, mind szovjet dokumentumok, mind az *Abwehr* jelentései is alátámasztják.¹⁹ A volhíniai mészárlások eredményeként 40-60 ezer fő közötti az áldozatok száma, de rajtuk kívül még 125 ezer embert kényszerítettek menekülésre. Továbbá szót szeretnék ejteni itt azokról az ukránokról is, akik életüket áldozták a lengyelek védelmében. Az OUN-UPA őket sem kímélte. Védelemért a lengyelek a szovjetekhez, a németekhez és Kelet-Galíciába menekültek. Önvédelmük megszervezése érdekében pedig felállították a 27. Volhíniai Gyalogos Osztágot, amely legnépesebb periódusában 7 ezer főt számlált. Az első időszakban az ukránok és a németek ellen harcoltak, majd együttműködtek a Vöröshadsereggel. A lengyel védelmi egységek nem korlátozódtak kizárólag az önvédelemre, szintén elkövettek véres ukránellenes támadásokat, és bár a két akció közé nem állítható egyenlőség, ezt sem szabad elhallgatni.²⁰

Az ukránok Kelet-Galíciát is ősi ukrán területnek tekintették, amely kizárólag őket illeti. Felbuzdulva a volhíniai „sikereken”, a lengyelség szinte teljes eliminációján 1943 végével itt is megkezdték depolonizációs akciójukat. Néhány településen röplapokon szólították fel a lengyel lakosokat, hogy halál terhe mellett azonnal hagyják el Kelet-Kis lengyelországot.²¹ A támadások 1944 tavaszán értek a tetőponthoz. Egyes kutatók az áldozatok számát 20-25 ezerre teszik, míg mások 50-70 ezerre, de mellettük még elérte a 300 ezret azoknak a száma, akiket menekülésre kényszerítette. Jól szemlélteti a mészárlások féktelenségét Huta Pieniacka falu esete, melynek szinte kivétel nélkül minden lakóját lemészárolták (kb. 1000 ember). A Honi Hadsereg igyekezett megvédeni a lakosokat és ellentámadásba lendült, melynek áldozatul estek ukránok ezrei is. A Volhínián és Kelet-Galícián végigsöpört népiirtás következtében életét veszítette 60-100 ezer (más források szerint 90-130 ezer) lengyel, és több ezer ukrán.²²

IV. REPATRIÁCIÓ, VAGY DEPORTÁCIÓ?

A Vörös Hadsereg 1944. július második felére kiszorította a németeket a területről, és megkezdte a lengyel földalatti szervezet felszámolását, valamint mozgósították a férfi lakosságot az 1. Lengyel

¹⁹ FILAR, 2002. 41-51.o.

²⁰ MOTYKA, 2011. 24-26.o.

²¹ Így nevezték a tárgyalt területet a két világháború közötti Lengyelországban

²² SOWA, 2013. 15.o.

Néphadseregbe.²³ 1944. szeptember 9-én, Lublinban a Lengyel Nemzeti Felszabadítási Bizottság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kormánya megállapodást kötött a szükséges lakosságcseréről, a szovjet érdekek szerinti határoknak megfelelően (azaz a Keleti Végek szovjet uralom alá kerültek). A lakosságcsere több hullámban zajlott le, és az előre tervezettekkel ellentétben – miszerint a békekötésekig véghez viszik azokat – egészen 1946-ig tartottak. A lengyelekkel szemben két követelményt állítottak: 1939-et megelőző lengyel állampolgársággal kellett rendelkezniük, és lengyel, vagy zsidó nemzetiségűeknek kellett lenniük. A Lengyelországból történő kitelepítések esetében csak a nemzetiség számított. A lublini megállapodás alapkövetelménye volt, hogy a „repatriáció” csak önkéntes alapon történhet. A folyamatokat megerősítette, hogy a jaltai konferencia során Lengyelország új határaitól is döntés született, aminek következtében nagyszámú ukrán, fehérorosz, litván kisebbség került a határain belülre, az Ukrán SZSZK pedig lengyelekkel és zsidókkal gazdagodott. Szovjet Ukrajnából már 1944-ben számos lengyel települt át, ekkor főleg az ukrán terror elől menekülve. A hivatalos adatok szerint 1944-ben 117 212 fő hagyta el szülőföldjét, őket azonban többségében a félelem vezérelte, főleg azok menekültek, akik a leginkább veszélyeztetett területeken éltek, és volt családjuk Lengyelország központi területein.²⁴

A békekötések eredményeként Lengyelország határait 200 km-el nyugatra tolták. A telepítések célpontjai a németektől megszerzett nyugati területek voltak. Bár sokan döntöttek a maradás mellett, a világháború tapasztalatával a hátuk mögött a lengyelek nagy száma lakóhelyének elhagyása mellett döntött. A lengyelek évszázados jelenléte a Keleti Végeken véget érni látszott. A kitelepülésekben nem kis szerepet játszott a Varsó által folytatott propaganda. Matwin lengyel tábornok a moszkvai vezetőknek küldött bizalmas feljegyzésben arra utal, hogy a németektől megszerzett – fejlettségében az ország többi részét felülmúló - területeket a Szovjetunióból kitelepülőkkel kell feltölteni, a nyugati határokon meg kell erősíteni a lengyel jelenléte. A kitelepítések lefolytatása érdekében megfelelő szervezeteket hoztak létre, amelyek vagonokba gyűjtötték a költözőket. Folyamatosan tanulmányozták a lakosság hozzáállását, és már az 1944-es felmérések is a lengyelek által érzett bizonytanságról, félelemről nyújtanak tájékoztatást. Nem akarták elhagyni szülőföldjüket, otthonukat, féltették megélhetésüket

²³ EBERHARDT, 1998. 198-199.o.

²⁴ NOWAK, 2015. 445-521.o.

is. A további beszámolók arról tesznek tanúságot, hogy az ellenérzések különösen Lembergben voltak erősek. Annak érdekében, hogy felgyorsítsák a „repatriációs” folyamatot a hatóságok új eszközökhöz folyamodtak. Ezek lényegében a bebörtönzéseket, keleti irányú deportációkat, vagyonelkobzást, és a kitelepítést sürgető propagandát takartak. Ezenfelül az oktatási rendszerben is egyre több szinten mellőzték a lengyel nyelvet, a hivatalos nyelv pedig az ukrán és az orosz lett. Sokan a Szibériára történő internálástól való félelem miatt döntöttek a költözés mellett.²⁵ Alapvetően különbözött ettől a helyzet Volhíniában, ahol az ukrán nacionalizmus legkegyetlenebb, legembertelenebb oldalát tapasztalták meg a lakosok. Itt nagyobb hajlandóságot mutattak a kitelepülésre, és ennek következtében csaknem 15 ezer lengyel és zsidó hagyta el szülőföldjét.²⁶ Ennek eredményeként a II. Lengyel Köztársasághoz tartozó területekről megközelítőleg 800 ezer lengyel települt át Lengyelország új határan belülre, aminek körülbelül 95% -át tették ki lengyelek, 3,5% -át zsidók, és más nemzetiségűek (pl. vegyes házasságok esetén ukrán házastársak).²⁷

Az ukránok kitelepítése során is hasonló módszereket alkalmaztak Lengyelországban. Mivel az 1944. évi lublini megállapodás során hangsúlyozták, hogy a „repatriációk” kizárólag önkéntes alapon működnek majd, ezért az első szakasz ennek a vállalásnak a jegyében történt. Látva, hogy milyen ritkaságszámba mentek a „hazaköltözések” – mivel az ukránok nem akarták hátrahagyni földjeiket, legfeljebb azok, akiknek a II. világháború pusztításai következtében tönkrement a gazdasága – a lengyel hatóságok szintén új módszerekhez folyamodtak. A mezőgazdasági reformokra hivatkozva nem osztottak földet az ukránoknak, diplomáikat elvették, és iskoláikat bezáratták. Miután 1945-ben az önkéntes kitelepülés leállt, a lengyel kormány katonai egységeket küldött az ukránok lakta területekre, hogy véghezvigyék a kitelepítéseket Szovjet Ukrajnába. Összesen 1946-ig több, mint 480 ezer ukránt telepítettek ki a III. Lengyel Köztársaság területéről.²⁸

Egyes történészek szerint a kitelepítési akciók háttérében Moszkva állt, ami számos másik nemzetiséggel szemben is alkalmazta a fenti gyakorlatot. A kérdést érdemes onnan megközelíteni, hogy vajon szuverén államokról beszélhetünk-e a II. világháborút követően? A területeken élő

²⁵ DERDZIAK, 2018. 159–175.o.

²⁶ NOWAK, 2015. 445-521.o.

²⁷ EBERHARDT, 1998. 198-199.o.

²⁸ PISULIŃSKI, 2011. 37-43.o.

lakosoknak nem volt beleszólása abba, hogy a határokat hol húzzák meg, a döntés Sztálin érdekeinek felelt meg. Eközben persze nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a lengyel hatóságok érdeke is az „etnikailag tiszta” ország megteremtése volt, amely akkor gond nélkül megfért a kommunisták által propagált internacionalizmussal. Hozzá kell tenni, hogy a Lengyelországban és Szovjet Ukrajnában történtek nem képezett egyedi esetet Európában. Ebben az időszakban számos országban folytak kitelepítések, lakosságcsere (legyen szó a németek kitelepítéséről Európa különböző pontjairól, vagy a csehszlovák-magyar lakosságcsereéről).²⁹ Azt gondolom, jelen esetben is tévedés lenne repatriációról beszélni - amely hazatelepítést, visszatérést jelent az eredeti hazába – helyette helytállóbb fogalom a kitelepítés, evakuálás, vagy expatriáció, minekután a kitelepítetteket szülőföldjükről üldözték el. Logikailag nem helytálló, hogy visszatérjenek, mikor hazájukat sosem hagyták el.

Amikor kiderült, hogy az 1944-1946 közötti kitelepítések nem hozták meg a várt eredményt, a lengyel kommunista kormány kereste a megoldást az ukrán jelenlét teljes megszüntetésére (többek között az ukrán nacionalizmus feléledésétől is tartva). A folyamatok beindítására ürügyként szolgált Karol Świerczewski vezérezredes meggyilkolása, amivel az UPA-t gyanúsították. Nem sokkal később a Lengyel Munkáspárt Központi Bizottságának Politikai Bizottsága döntést hozott az ukránok kitelepítéséről, és átköltöztetéséről az ún. visszaszerzett területekre. Erre dolgozták ki a „Kelet” fedőnevű akciót (későbbi, és elterjedt nevén „Visztula” akció), amely az alábbi szavakkal kezdődött: „Az ukrán probléma végleges megoldása Lengyelországban”. A hadművelet 1947. április 28-án vette kezdetét, és egészen 1947. június 31-ig tartott. Ezalatt a három hónap alatt nem kevesebb, mint 140 ezer ukrán civilt teleptettek kis Lengyelország délkeleti területeiről az ország nyugati és északi vidékére (lehetőleg szétszórtan), valamint halálraítéltek 173 UPA katonát is, akik az ukránok kitelepítésekor egész falvakat gyűjtöttek fel, hogy helyükre mások ne költözhessenek. Rajtuk kívül mintegy 3800 embert zártak be a Jaworzno-i táborba. A lakosok csak a legszükségesebbeket szedhették össze, így költöztették őket az ország másik felébe. A kitelepítések lefolytatásához a Lengyel Néphadsereg erőit vették igénybe. Ezt követően annyi feladata

²⁹ Uo.

maradt a kormánynak, hogy az eszközölt változásokat tartósítsa, az ukránok asszimilációját gyorsítsa.³⁰

KONKLÚZIÓ

Milyen következményei lettek mindezeknek? Összeségében ma azt láthatjuk, hogy a lengyel és ukrán kapcsolatok bár nem mentesek minden negatív érzelemtől, viszonyukat nem determinálják a múlt század eseményei, annak ellenére sem, hogy vannak kimondatlan, tisztázatlan történelmi események, melyek nem kerültek még a helyükre, holott már többször sor került a kiengesztelődésre. Mégis, ahogy a legtöbb állam esetében a szembenézés a múltbéli bűnökkel, az önvizsgálat nehézséget okoz ezeknek a szomszédos államoknak is.

Lengyelország homogén állammá vált, mára pedig a lengyel kisebbség száma Ukrajnában, a 2001. évi népszámlálás alapján 144 ezerre tehető. Ez a kisebbség nem jelent politikai veszélyt, nincsenek autonómia törekvései, többek között annál fogva, hogy szétszórta helyezkedik el (főként a Volhíniaini, Rivnei, Zsitomiri, Lemberg, Tarnopoli, Ivano-Frankivszki, Hmelnickij, Vinnyicja régióban, és Kijev városában) és lényegében integrálódott a többségi társadalomba. Ha a nemzetiségek gyökereiket őrzik is, anyanyelvük tekintetében alkalmazkodtak a többségi társadalomhoz. A demográfiai mutatók sem túl pozitívak, előreláthatólag lengyel kisebbség csak azokon a területeken tud megmaradni, ahol kapcsolatban van a lengyel állammal, de szintén fontos elem, hogy a vallásgyakorlás biztosítva legyen, mivel a többségi társadalomtól különbözően, a lengyelek katolikusok. Lengyelország érdeke mára az, hogy az ukrán államiság megerősödjön, még akkor is ha független Ukrajna nemzeti identitása bizonytalan lábakon áll, és gyakran a nemzeti kisebbségek kárára nyilvánul meg.³¹ Lengyelország a rendszerváltás óta igyekszik kedvező viszonyt kialakítani keleti szomszédjával, melyben a kisebbségek másodlagos szerepbe kerülnek, fontosabb tényező, hogy egy stabil, nyugati értékek felé orientálódó ország álljon közte és Oroszország között.

³⁰ MISOLO, 2014. 35-36.o.

³¹ LAGZI, 2016. 49-72.o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARKUSZA, Olena (2017): Rusini galicyjscy drugiej połowy XIX – początku XX wieku między ukraińskim a wszechruskim wariantem tożsamości narodowej In: *Prace Historyczne*, 144 (2) szám. DOI azonosító: [10.4467/20844069PH.17.015.6258](https://doi.org/10.4467/20844069PH.17.015.6258)
- BOĆKOWSKI, Daniel (2011): Deportacje ludności polskiej w głąb ZSRS (1939–1941) In.: „*Biuletynu IPN*” 1–2/2011.
- EBERHARDT, Piotr (1998): *Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie*. Varsó, Wydawnictwo naukowe PWN.
- FILAR, Władysław (2002.): *Działania UPA przeciwko Polakom na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1943–1944. Podobieństwa i różnice*. In.: Grzegorz Motyka – Dariusz Libionka (szerk.): *Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. Fakty i interpretacje*. Varsó, Instytut Pamięci Narodowej, Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
- GAŁĘZOWSKI, Marek (2014): *Polska w czasie II wojny światowej* In: Adam Dziurok – Marek Gałęzowski – Łukasz Kamiński – Filip Musiał: *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918-1989*. Varsó, ALNUS Sp. z o.o.
- GROTT, Bogumił (2019): *Nacjonalizm ukraiński i jego etniczno-moralne podstawy*. In.: Włodzimierz Osadczy, Adam Kulczycki (szerk.): *Nie zabijaj. Nacjonalizm i ludobójstwo na Kresach wobec Kościoła, etyki chrześcijańskiej i zasad humanizmu*. Varsó-Lublin, Instytut Pamięci Narodowej
- LAGZI Gábor (2006): *A lengyel Keleti Végek – egy mítosz nyomában* In: Czoeh Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Budapest, Teleki László Alapítvány
- LAGZI Gábor (2016): *A szovjet múlt és a bizonytalan jövő között. Az ukrajnai lengyel kisebbség*. In.: *REGIO* 24. évf. 1. szám. DOI azonosító: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i1.95>
- LAGZI Gábor (2005): *Etnikai tisztogatások Ukrajnában – az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) lengyelelleses fellépése 1943–1944-ben* In.: ABLONCZAY Balázs, FEDINEC Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Budapest, Teleki László Alapítvány
- LAGZI GÁBOR (2002): *Lengyelek és ukránok – a két nacionalizmus találkozása. Ukránok Lengyelországban, 1918-1939*. In.: Fedinec Csilla:

Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában,
Budapest, Teleki László Alapítvány

- DERDZIAK, Lubow (2018): Cele oraz skutki „repatriacji” i wywózek z Galicji Wschodniej. In: *Studia Paradyskie*, 28/2018,
- MISIŁO, Eugeniusz (2014): Akcja „Wisła”, Varsó, Archiwum Ukraińskie
- MOTYKA, Grzegorz (2011): Antypolska akcja OUN-UPA 1943–1944. In: *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 8/2011.
- PONGRÁCZ Alex (2018): A nacionalizmus és a nacionalista államfelfogás. In.: *ACTA HUMANA*, 2018/4. szám
- NOWAK, Rafał Kazimierz (2015): Związek patriotów polskich w zachodnich obwodach ukraińskiej SRR (1944–1946) Łódź, Uniwersytet Łódzki Wydział Filozoficzno–Historyczny Katedra Historii Polski i Świata Po 1945 roku
- PARTACZ, Czesław (2004): Polityka polskiego rządu wobec ukraińskich dążeń do stworzenia własnego państwa 1939-1945. In.: Bogumila Grotta (szerk.): *Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1939-2004*. Varsó, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego
- PISULIŃSKI, Jan (2011): Przesiedlenia ukraińców do ZSRR w latach 1944–1946. In.: *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej* 8/2011.
- Profesor.pl, Serwis edukacyjny, Jabłońska, Joanna: Ludność ukraińska w II Rzeczypospolitej Elérhető: https://www.profesor.pl/mat/pd2/pd2_j_jablonska_030612_1.pdf (Letöltve: 2020. 04.01)
- SOWA, Andrzej Leon (2013): Stosunki polsko–ukraińskie na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w latach 1918–1945, In: Romuald NIEDZIELKO (szerk.): *Kto tego nie widział, nigdy w to nie uwierzy*. Varsó, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu
- Польський Інститут у Києві, Motyka, Grzegorz: Ukraińskie podziemie narodowe na południowo-wschodnich ziemiach II RP 1939-1945 Elérhető: http://www.polinst.kyiv.ua/storage/upa_komisja.pdf (Letöltve: 2020. 04.01)